

УДК 347. 453

<https://orcid.org/0000-0003-3094-2923>DOI <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2021-2-10-52-57>**Мусієнко Володимир Володимирович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри цивільного права

Юридичного факультету

Інституту управління та технологій

Державного університету інфраструктури та

технологій,

м.Київ, Україна

УДК 343.94

<https://orcid.org/0000-0001-6667-9034>**Мусієнко Анатолій Володимирович,**

кандидат юридичних наук, доцент,

завідувач кафедри кримінального права

Юридичного факультету

Інституту управління та технологій

Державного університету інфраструктури та

технологій,

м.Київ, Україна

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ЗОВОВ'ЯЗАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Анотація. Цінність цивільного права полягає в тому, що воно у своїх нормах містить широкий арсенал засобів впливу на поведінку фізичних та юридичних осіб, через їхні інтереси і за допомогою інтересів. Одним із таких засобів впливу на майнові інтереси осіб є застосування до правопорушника майнових санкцій, зокрема цивільно-правової відповідальності.

Питання про сутність санкцій, її різновидів, та співвідношення з поняттям відповідальності залишається дискусійним, як в літературі із загальної теорії права, так і в галузевих юридичних науках. Тому, предметом нашого дослідження буде співвідношення санкції, державного примусу, негативних наслідків, вимога належної поведінки, в основі якої лежить юридичний обов'язок. Основуючись на позиціях вчених-цивілістів слід дослідити взаємозв'язок правового статусу відповідальності та механізму її застосування.

Дослідженням визначено сутність та поняття цивільно-правової відповідальності, проаналізовано її зміст та аспекти впливу на поведінку учасників цивільних правовідносин. Обумовлено підстави та правомірність застосування відповідальності в зобов'язальних правовідносинах.

Розробкою даної проблематики в різні часи займались провідні вчені-цивілісти такі як В.В. Витрянський, М.В. Брагінський, Е.А. Суханов, О.О. Иоффе, О.В. Дзера, І.М. Кучеренко та інші.

Слід звернути увагу, що Цивільний кодекс України містить значну частину нових положень інституту цивільної відповідальності, які за радянських часів та періоду новітньої історії України не застосовувались.

Відповідальність в цивільно-правових відносинах належить до того правового інституту, який завжди викликав підвищену увагу серед науковців та практиків. Дослідження даної теми окреслено визначенням сутності відповідальності, її правової природи, принципів застосування відповідальності щодо зобов'язаної особи.

Ключові слова: відповідальність, зобов'язання, суб'єкт правовідносин, правові наслідки.

Summary. *The value of civil law is that it contains in its rules a wide range of means of influence on the behavior of individuals and legal entities, because of their interests and through interests. One of such means of influence on the property interests of persons in the application of property sanctions to the offender, in particular, civil liability.*

The question of the essence of sanctions, its varieties, and the relationship with the concept of responsibility remains controversial, both in the literature on the general theory of law and in the branch of jurisprudence. Therefore, the subject of our research will be the ratio of sanctions, state coercion, negative consequences, the requirement of proper behavior, which is based on a legal obligation. Based on the positions of civil scientists, the relationship between the legal status of liability and the mechanism of its application should be investigated.

The research defines the essence and concept of civil liability, analyzes its content and aspects of influence on the behavior of participants in civil legal relations. The grounds and legality of the application of responsibility obligations legal relations are determined.

The development of this problem at different times engaged leading scientists-civilists such as V.V. Vitryansky, M.V. Braginsky, E.A. Sukhanov, O.O. Ioffe, O.V. Dzera, I.M. Kucherenko and others.

It should be noted that the Civil Code of Ukraine contains a significant part of the new provisions of the Institute of Civil Liability, which in Soviet times and period of modern history of Ukraine were not applied.

Responsibility in civil law relations belongs to the legal institute, which has always attracted increased attention among scientists and practitioners. The research of this topic is defined by the definition of the essence of responsibility, its legal nature, the principles of the application of responsibility for the obliged person.

Keywords: *responsibility, obligations, subject of legal relations, legal consequences.*

До учасників цивільних відносин згідно основних засад цивільного права відносяться фізичні та юридичні особи з їх численними організаційно-правовими утвореннями. Похідний характер цивільної правосуб'єктності учасників та об'єктивна визначеність соціально-економічних передумов і способів її реалізації є тими чинниками, що зумовлюють законодавче закріплення особливостей правового статусу фізичних та юридичних осіб, як потенційних суб'єктів цивільно-правової відповідальності.

Чинним законодавством визначено низку засобів, спрямованих на практичне забезпечення інтересів учасників цивільних правовідносин в одержанні реальної

компенсації за порушення належних їм суб'єктивних цивільних прав, серед яких слід виокремити:

- 1) Нормативні вимоги щодо формування та реалізації правового статусу суб'єктів цивільних правовідносин;
- 2) законодавче встановлення правового статусу суб'єкта відповідальності;
- 3) страхування майнової відповідальності;
- 4) забезпечення передбаченого законом обсягу відшкодування за рахунок спеціально сформованих за допомогою органів державної влади майнових фондів;
- 5) використання різноманітних способів забезпечення виконання зобов'язань.

В контексті нашого дослідження слід чітко обумовити структуру цивільно-правової відповідальності, до якої відносяться:

- 1) форми примусової реалізації відповідальності;
- 2) порушення суб'єктивного цивільного права, як підстави цивільно-правової відповідальності та закріплення певних складів її умов;
- 3) види і конкретні правові наслідки або санкції, заходи;
- 4) закріплення відповідальності за дії третіх осіб у визначених випадках щодо інституту цивільної відповідальності;
- 5) утвердження принципу повного відшкодування шкоди та усвідомлення вини.

Досліджуючи сутність поняття та ознак слід зазначити, що цивільно-правова відповідальність є різновидом юридичної відповідальності. З огляду на фундаментальні засади цивільного права необхідно підкреслити, що в нормах цивільного законодавства як зазначено вище закладено широкий спектр засобів впливу на поведінку суб'єкта правовідносин через інтереси, та за їх допомогою.

Розкриваючи правову природу цивільно-правової відповідальності виникає необхідність надати їй визначення, і, враховуючи точки зору деяких наукових підходів, - санкції що застосовуються до правопорушника у вигляді покладання на нього додаткових цивільно-правових обов'язків або позбавлення належного йому цивільного права. Однак в даному аспекті прослідковується, на нашу думку, деяка нетолерантність, яка обумовлюється використанням категорії «санкція». Тому, вірно зазначено, що відповідно до ч.1 ст.611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають наслідки, встановлені договором або законом. [1] І в свою чергу слід наголосити, що в цивільному праві некоректно застосовувати категорію «санкція».

Проте, в доктрині цивільного права риторичне питання щодо співвідношення негативних наслідків та відповідальності. Тому, негативні наслідки безпосередньо пов'язані з поведінкою суб'єктів правовідносин, які зазначені у правовій нормі, тобто наявність державного примусу щодо виконання вимоги відповідно до зобов'язань. В свою чергу, цивільно-правову відповідальність можна віднести до різновиду негативних наслідків, які проявляються у позбавленні його певних прав або в заміні невиконаного обов'язку іншим, або у приєднанні до нового додаткового обов'язку. Таку думку висловлює і В.Д. Примак; що цивільно-правова відповідальність - це додатковий або новий щодо невиконаного обов'язок боржника, за рахунок власного майна відновити порушений внаслідок невиконання чи неналежного виконання зобов'язання майновий стан кредитора (потерпілого) або компенсувати немайнові (моральні) втрати останнього.[2]

Щодо самої відповідальності, тобто негативних наслідків, то вони поділяються, зокрема на:

- 1) припинення зобов'язань внаслідок одностороннього розірвання договору;
- 2) заміна умов зобов'язань;
- 3) сплата неустойки;
- 4) відшкодування матеріальних наслідків та моральної шкоди.

При цьому, слід відмітити, що вищезазначений перелік негативних наслідків є невичерпний.

Досліджуючи дану тему, на наш погляд, слід звернути увагу на деяку невідповідність в позиціях науковців-цивілістів у співвідношеннях негативних наслідків та відповідальності; правових наслідків та санкцій. Тому, враховуючи тотожність деяких понять виникає необхідність дослідити та висвітлитисвою думку, з огляду на те, що даний аспект вже вище згадувався. Ст.611 ЦК України регламентує негативні правові наслідки як різновид санкцій за порушення зобов'язань.[3]Але разом з тим, під санкціями ми розуміємо визначену законом міру поведінки і, настання для зобов'язального суб'єкта негативних правових наслідків у разі неналежного виконання або невиконання зобов'язань. А також в даній нормі зазначено, що негативні правові наслідки є мірами цивільно-правового захисту сторін зобов'язань. А такі негативні наслідки, яксплата неустойки, відшкодування збитків, відшкодування моральної шкоди, одночасно є мірами цивільно-правової відповідальності. Таким чином, прослідковується тотожність і взаємозв'язок, який заключається в тому, що різновидом відповідальності є негативні наслідки. В свою чергу вони є вимогою певної поведінки зазначеної в законі, а негативні правові наслідки тотожні поняттю санкція.

З огляду інституту відповідальності в цивільному праві, слід підкреслити, що в популярному сенсі відповідальність, загалом, є процесом відповідно та у зв'язку з якими до зобов'язаної особи, як вищезазначалось, застосовуються заходи примусового характеру в аспекті правових наслідків.

Наведена вище кваліфікація дає змогу зробити висновок, що для кожного виду зобов'язань характерні відповідні правові наслідки. Загалом, обов'язки, що виникають у зобов'язальних правовідносинах поділяються на основні та додаткові. У зв'язку з цим, і відшкодування збитків і сплата неустойки, і втрата завдатку є додатковими обов'язками, бо основний обов'язок зобов'язальної особи полягає у таких юридичних фактах, як передача речі, надання послуг, виконання робіт та інше, і вони здійснюються на оплатних засадах. В той же час виконуючи додаткові обов'язки, зобов'язальна особа не отримує від цього жодної компенсації, і таким чином на боржника покладаються всі невідгідні майнові наслідки зобов'язання.

В контексті примусу, С.М. Братусь висловлював думку щодо розмежування добровільного обов'язку та юридичного обов'язку за допомогою державного примусу, тобто за рішенням суду.

На його думку, юридична відповідальність - це виконання обов'язку на основі державного примусу або прирівняного до нього громадянського примусу. Тому, в даному випадку добровільне виконання обов'язку не можна ототожнювати з юридичною відповідальністю на основі державного примусу.[4]

Аналізуючи вищезазначене, ми вважаємо, що розмежування у даному аспекті не є доцільним, оскільки і при добровільному виконанні обов'язку і на

підставі державного примусу здійснюється юридичний факт - виконання обов'язку зобов'язальним суб'єктом, тобто досягається мета. Таку ж думку підкреслює А.М. Савицька, яка відзначила, що виконання обов'язку та відповідальність не може бути підставою для ототожнення їх у разі примусового виконання обов'язку, в основі якого лежить мета - реальне виконання зобов'язання. За допомогою примусу боржник вчиняє дії, які він добровільно не виконав, і таким чином досягається мета, яка ставилася щодо виконання зобов'язання. Цивільна відповідальність виступає, як засіб стимулювання боржника добровільно виконати свій обов'язок. І якщо порівняти відповідальність і примусове здійснення добровільного виконання обов'язку, то останнє виступає, як мета, а відповідальність - як засіб.[5]

Не можна обійти увагою такий різновид цивільно-правової відповідальності, як засоби оперативного впливу. В деяких джерелах їх ще обумовлюють, як оперативні санкції. Даний різновид відповідальності призначений на запобігання порушенням умов або невиконанням зобов'язань у майбутньому, тобто мають допоміжний характер і можуть застосовуватись уповноваженою особою в односторонньому порядку.

Виникає необхідність провести деякі порівняння з аспектами господарських правовідносин. Так, відповідно до ст. 235 та 236 Господарського кодексу до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських, а також цивільних правовідносин можуть застосовуватись оперативно-господарські санкції, тобто настання негативних правових наслідків – заходів оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження порушення зобов'язання, що використовується сторонами в зобов'язаннях як вищезазначалось, в односторонньому порядку. До суб'єкта, який порушив господарські чи цивільні зобов'язання, можуть застосовуватись оперативні санкції, як різновид відповідальності, які передбачені договором. Оперативний вплив на поведінку зобов'язального суб'єкта застосовується незалежно від вини суб'єкта, який порушив зобов'язання.

Досліджуючи даний аспект слід зауважити, що у сторони за договором виникає право пред'явити вимогу в судовому порядку щодо зміни чи розірвання договору, а також коли сторона в односторонньому порядку може відмовитися від договору у повному обсязі або частково. Одностороння відмова від договору може бути за умови, коли це обумовлено договором або законом. У цьому випадку немає необхідності звертатися до суду. Тому наявність даного юридичного факту призводить до повного припинення зобов'язань або часткової його зміни. В свою чергу це не позбавляє контрагента звертатись до суду щодо обґрунтованості такої відмови. Згідно ч.1 ст. 615 ЦК одностороння відмова від виконання зобов'язань є правовим негативним наслідком порушення зобов'язань однією із сторін. Тому, в свою чергу, внаслідок односторонньої відмови у повному обсязі або частково змінюються умови або припиняються взагалі. І за загальним правилом одностороння відмова від зобов'язання закріплена ст. 615 ЦК та ч.3 ст. 651 ЦК.

Перелік правових наслідків, згідно ст. 611 ЦК які наступають у випадку порушення зобов'язань не є вичерпним, тому згідно договором або законом негативний вплив може мати інший зміст. Зокрема, ч.1 ст. 620 ЦК, у разі невиконання боржником обов'язку щодо передачі кредиторів у власність або у користування речі, визначеної індивідуальними ознаками, кредитор має право

вистребувати цю річ у боржника і вимагати її передачі згідно з умовами зобов'язання. Тому, примусове виконання обов'язку в натурі не відноситься до різновиду цивільно-правової відповідальності, оскільки факт передачі речі відноситься до основного обов'язку боржника.[6]

Засоби оперативного впливу не відновлюють початкового майнового стану кредитора, не покладають на зобов'язану сторону додаткового обов'язку або позбавлення суб'єктивного цивільного права. У зв'язку з цим слід відмітити, що оперативні засоби впливу в зобов'язальних правовідносинах зустрічаються досить не часто, що в свою чергу підтверджує їх недосконалість в практичному застосуванні. Як висновок, вважаємо за необхідне навести значення цивільно-правової відповідальності, яке полягає у наступних функціях:

- 1) компенсаційна роль;
- 2) запобігати вчиненню правопорушення;
- 3) є негативною реакцією держави та суспільства;
- 4) негативно позначається на матеріальному стані зобов'язаної особи.

Література:

- 1.Цивільний кодекс України; чинне законодавство зі змінами та допов. на 08 вересня 2021 року. Офіц. текст; Київ: Алерта, 2021 р. – С.153.
- 2.Примаков В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб. – Дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. – К.:2005. – С.47.
- 3.Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. – 3-є вид., перероб. і доп./ за ред. О.В. Дзери (пер.авт.кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком. Інтер. 2008. – Т. II. – С.129.
- 4.Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. Теоретические аспекты. – М.:1976. – С.18.
- 5.Савицька А.М. Суть цивільно-правової відповідальності // Юридична відповідальність. - Львів, 1975. – С.5-6.
- 6.Цивільний кодекс України; чинне законодавство зі змінами та допов. на 08 вересня 2021 року. Офіц. текст; Київ: Алерта, 2021 р. – С.155.